

Burian, Jaroslav

Typizační a jiné tvárné postupy v románě Život Klíma Samgina M. Gorkého

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1973, vol. 22, iss. D20, pp. [141]-154

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107863>

Access Date: 29. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV BURIAN

TYPIZAČNÍ A JINÉ TVÁRNÉ POSTUPY V ROMÁNE ŽIVOT KLIMA SAMGINA M. GORKĚHO

Typizační a jiné tvárné postupy jsou v románu Život Klima Samgina zaměřeny především také na odhalení podstaty společenských a historických jevů v údobí „čtyřiceti let“. Správně seskupit, seřadit jednotlivé hrdiny Života Klima Samgina nelze podle zaujatých hodnocení a povrchních dojmů Klima Samgina, nýbrž na základě správného chápání historie a podmínek společenského vývoje, vylíčených v průběhu děje knihy.

Samgin celým složením a vývojem svého charakteru dokazuje, že celá společenská skupina buržoazní inteligence ztratila nárok a právo na vedoucí místo ve společnosti. M. Gorkij to ukazuje na utváření jeho charakteru v dětství, jinošství a za jeho života v údobí ruských revolucí r. 1905 a 1917. Tím, že ukazuje objektivní společenské nebezpečí Samginových názorů a činnosti, odhaluje spisovatel jeho představy o něm samém a jeho vrstvě.

Pokud jde o obraz Klima Samgina a postavy některých jiných hrdinů, jejichž dětství je v úvodních kapitolách románu zobrazeno, je zde typizačním postupem zobrazení toho, kterak běžné životní návyky a vlastnosti, získané v prostředí buržoazní inteligence, přerůstají ve vlastnosti, charakteristické pro buržoazní inteligenci jako společenskou skupinu. Tato kvalitativní změna vlastností, jež děti získávají výchovou, další rozvoj povahových rysů za konkrétní historické situace napomáhá odhalení degradace celé společenské skupiny.

Ve vývoji dospělého Klima dozrávají plody rodinné výchovy. Klim na své cestě renegáta jako by pokračoval v úpadku narodníků. Přitom však, protože Klim Samgin žije v jiné historické situaci, obráží jeho osud i degradaci liberální inteligence jako celku. M. Gorkij ukazuje, že eklecticismus a honba za módními novinkami v ideologii jsou projevy snažení této skupiny o zachování vhodného pro ni společenského zřízení. Spřízněnost Klima Samgina se všemi buržoazními stranami a nakonec jeho tíhnutí ke straně kadetů obráží jako směřování v oblasti ideologické. Jeho vnitřní spojitost s nejrozličnějšími skupinami a stranami, hluboce zakořeněný eklecticismus a bezzásadové chameleonství charakterizuje Klima Samgina jako typického nositele vad buržoazní inteligence. Zaostřováním těchto Samginových vlastností, jejich přímo „mikroskopickým“ studiem vytváří Gorkij obraz mimořádné sociální a umělecké obsažnosti.

Klim Samgin nechce vidět základ všeho společenského života a soudobé historie v revolučním dělnickém hnutí. Proto se snaží neustále najít nějaké jiné hybné síly nebo se ukrýt v sebeanalýze. M. Gorkij důsledně odhaluje nicotnost těchto Samginových snah např. tím, že ukazuje, kterak Samgin

snadno přechází od pozorování důležitých jevů současné doby ke svým malicherným osobním problémům, kterak vyzvedává jako nejpodstatnější osobní otázky. A právě naopak subjektivní nálady zkreslují Samginovi pohled na události. Spisovatel odhaluje nicotnost osobních otázek s jistým zaostřením. Ukazuje, jak se Samgin utápí v jejich malichernosti, právě když je bezprostředním svědkem největších událostí historie. Tento hrdina se spokojuje s malým světem svých osobních nálad. Jeho myšlení se pohybuje proudem náhodných asociací. Tyto individuální psychologické vlastnosti Klíma Samgina odpovídají jistým způsobem charakteristickým rysům úpadkové buržoazní ideologie a literární dekadence.

Typizační postup autorův spojuje individuální vlastnosti buržoazního inteligenta a jeho myšlení o společnosti. Neděje se tak ovšem přímočaře, nýbrž přes zmíněné obecné vlastnosti hrdinovy psychologie. Z nejdůležitějších prostředků užitých pro vylíčení Samginova charakteru je třeba uvést především vnitřní monolog. Touto formou je napsána velká část díla. Ve vnitřních monolozích se Klím Samgin, který má zálibu v sebeanalýze, pozoruje jakoby zvnějšku. Někdy si přitom sám uvědomuje záporné stránky svého myšlení a svého charakteru. Uvědomuje si je ovšem většinou bez negativního hodnocení. Tak např. po svém příjezdu do Rusgorodu cítí Samgin, že bezobsažná beseda se Strešněvovou vymazala z jeho paměti nepříjemnou rozmluvu s poručíkem Trifonovem, který právě provádí represálie proti vzbouřeným rolníkům. A tato rozmluva vedla Samgina k vážným a pro něho nepříjemným myšlenkám o vratkosti buržoazního zřízení: „Usmál se při pomýšlení, jak lehce mu ta žena pomohla zapomenout na strašného důstojníka.“¹

Vnitřní monolog pomáhá odhalit nejen základnu politických zájmů Samginových — jeho úsilí o vlastní blahobyť, ale také malichernost a povrchnost myšlení člověka, který se vědomě izoloval od revoluce, od pokrokových myšlenek své doby. Uvedený příklad svědčí o tom, jak se Samgin snaží zbavit se tíživých prožitků a všech duševních muk hledání za každou cenu. Degradace myšlení s tím spojená je typická nejen pro Samgina, nýbrž i pro všechny představitele buržoazní inteligence, kteří se nesnaží o sepětí s lidem.

Jiná charakteristická zvláštnost, kterou pozorujeme u Samgina, je opakování aforismů, čerpaných u neuvědomělých představitelů lidu, na něž se orientuje v přání najít argumenty o nezničitelnosti existujícího společenského zřízení. Avšak celý běh událostí zobrazených v románě bortí Samginovy naděje, že domnělá lidová moudrost těchto aforismů odráží typické nálady lidových mas.

Nejvýrazněji se to projevuje v kontrastech Samginových dojmů z masových scén a ze zobrazení objektivního průběhu těchto scén autorem. Tak např. Samgin považuje při zvedání zvonu za typické pro náladu lidových mas výkřiky děvčátka: „Co to tu tropíte za neplechu? To nejsou přece vaše děti!“² Klím Samgin spoléhá na náboženství jako na prostředek k udržení

¹ 21, 120. Tak je v textu citován Život Klíma Samgina podle vydání М. Горький, Собрание сочинений в тридцати томах, ГИХЛ, Москва, 1950—1956; první číslo označuje svazek, další stránku.

² 19, 335.

trvalé pokornosti lidu. Při pozorování výjevu zvedání zvonu Samgin zachycuje a potom začleňuje do své soustavy frází ještě jeden okřídlený výrok — „vejklada“.

Tímto výrazem Samgin později označuje všechny své politické odpůrce. Sektářova zmínka o agitátorovi — „vejkladovi“, který působí mezi lidem, dosud Samgina neznepokojuje, neboť celý vývoj zvedání zvonu nasvědčuje, že náboženské iluze jsou v lidu ještě silné. Kovář, jehož lid miluje pro jeho sílu a který v tomto výjevu ztělesňuje utajenou sílu lidu, dává ji do služby církevním úřadům. V této scéně zní jako vůdčí motiv modlitba davu, která je přerušena jen nehodami při zvedání zvonu, smrtí jinocha v růžové košili a posléze sektářovým vyprávěním o agitátorovi.

Nálady mas před revolucí r. 1905 se Samginovi jeví jako pasivní. Po krvavé neděli se domnívá, že vláda bude i nadále potlačovat revoluční hnutí podobnými metodami. Samgin se uspokojuje také nadějí, že hnutí lidových mas nebude růst a zůstane ve svém počátečním stadiu. Tím se dostává do stále většího rozporu se skutečností.

Akce lidových mas, komunistické strany a jejich představitelů r. 1905, v letech reakce, za nového revolučního vzestupu a světové války odhalují nesprávnost Samginových názorů. Vlna lidového hnutí sílí a neustále se množící projevy protestu představitelů lidu odhalují nesprávnost Samginových sociálních teorií. Samginova aforistika a jeho chování při zjevných rozporech se skutečností jsou nejúčinnějšími prostředky typizace. Gorkij používá často těch prostředků, a zejména odhaluje takto Samginovo nitro v přelomových okamžicích revolučního dělnického hnutí. Tak např. pohřeb Baumánův, který ukazuje revoluční odhodlání bolševiků a lidu, vykládá Samgin jako pohřbívání revoluce. A sám pro sebe prohlašuje nutnost revoluce a jejího uskutečnění proto, aby mohli být zničeni revolucionáři.

Jedním z přelomových okamžiků ve vývoji postavy a výrazným uplatněním rozebíraného postupu je scéna Samginova noclehu mezi ruskými tesaři v Pobaltí. V rozmluvě tesařů se Samgin orientuje na aforismus neuvědomělého mladého tesaře („lid je brambora“), který tvrdí, že lid je pasivní a jeho činy řídí a organizují mocní tohoto světa. Avšak Samgin, sympatizující s neuvědomělým tesařem, se sám přesvědčuje, že tesařovy výroky nejsou směrodatné pro výsledek diskuse tesařů-běženců. Argumenty ostatních tesařů vyvracejí tuto nesprávnou lidovou „moudrost“ a z celé rozmluvy je výrazně cítit revoluční nálady, tíhnutí k bolševikům. Stejně je stavěna scéna událostí únorové revoluce. „Státotvorné“ výroky starého lesníka (Samginovi sympatického), bývalého služebníka Rodzjankova, narážejí na odpor shromážděných; je zřejmé, že mnoho z nich se již zamýšlí nad úlohou bolševiků v nadcházejících událostech.

Typizačním prostředkem je v románu Gorkého velmi často drobný detail, kterému autor dodává v různých situacích různého významu a který nabývá rozmanitých oscilací s vnitřním obsahem charakteristiky jednotlivých postav. Takovou úlohu hrají u Klíma Samgina např. jeho brýle. V dětství si je nasazuje proto, aby zdůraznil svou odlišnost od jiných dětí, později se pro něho stávají jakousi zástěnou, jež má skrýt jeho skutečné myšlenky. Duňaša Strešněvová říká Samginovi ve chvíli roztržky, že jeho brýle jsou „nasazeny na duši“.

Podobnou úlohu má oblek alchymisty, do kterého se Samgin oblékl, když

byl pozván na maškarní ples k Ljutovovi. Návštěvníci plesu různým způsobem Samginovu masku komentují. Ljutov ho nazývá Paracelsem, Agrippou, herec Jermakov ho oslavuje jako čaroděje, jiní jako kouzelníka. Tato hodnocení Samginovy masky vyvrcholují v přezdínce „nositel předsudků“. Sama volba oděvu alchymisty napomáhá odhalení rysů pseudovědeckosti, vědomého klamu a sebeklamu v charakteru a myšlení Klíma Samgina. Poměr k Samginovi samému a jeho pojmenování návštěvníky plesu zesilují a rozšiřují tuto charakteristiku.

Pro vytvoření obrazu Kutuzova má také velký význam charakteristický detail, který ho stává do kontrastu proti Klímu Samginovi. Samginovu tvář mění brýle, kromě toho také napomáhají vnitřnímu maskování Klíma Samgina. Naproti tomu se Kutuzov nemůže přestrojit tak, aby nebyl poznán. To zjišťuje i Samgin, když pozoruje Kutuzova na maškarním plesu. V Kutuzovově vzezření vyvstává vždy něco, co je tomuto hrdinovi vlastní, co nelze změnit. Na plesu u Ljutova Samgin okamžitě poznává Kutuzova v oděvu středověkého řemeslníka, přestože se Kutuzov zbavil svého plnovousu. Kontrast mezi Samginovým a Kutuzovovým kostýmem zdůrazňuje jejich vnitřní odlišnost. Samginův kostým alchymisty podtrhuje jeho charakteristiku jako neúspěšného hledače základů života, osobního a společenského. Kutuzova volba kostýmu jako by opět potvrzovala to, že Kutuzov zůstává vždy sám sebou i v masce.

Některé detaily mění svou funkci v průběhu děje a tím spoluodhalují změny v charakteru postav. Samgina a Charlamova spřízňuje sběratelství politických karikatur, pamfletů, epigramů atd. Charlamov je také znalcem kontrarevoluční literatury. V době svého pobytu na frontě začíná Charlamov jinak pohlížet na smysl událostí a své znalosti z historiografie reakce uplatňuje již proto, aby reakci demaskoval. Pouhé sběratelství karikatur dostává nový a hlubší význam.

Podobnou úlohu hrají znalosti Tagilského z hospodářské statistiky Ruska a jiných států. V kroužku legálních marxistů je Tagilskij uplatňuje jako materiál pro samoúčelné diskuse. V době svých služebních cest do frontového pásma po ztrátě mnoha starých předsudků a iluzí, používá Tagilskij svých znalostí proti zřízení, které se kdysi chystal hájit jako prokurátor.

Pro typizaci mají v Životě Klíma Samgina velký význam přímé charakteristiky, které dávají jednotlivým postavám románu jiní jeho hrdinové. Protože v románu vystupují představitelé všech společenských tříd a společenských skupin, je tento postup jedním z nejsložitějších. Samginovi a Kutuzovovi udělují takové charakteristiky postavy, které jsou představiteli nejruznějších směrů. Úhrnem těchto charakteristik pomáhá plastičtěji vykreslit ten který obraz a současně prohloubit obraz postavy, která charakteristiku pronáší.

Klímu Samginovi se od dětství dostává hodnocení a charakteristik od lidí, kteří ho obklopují. Lydie Vavarková cítí vnitřní prázdnotu Samgina; říká mu, že nemá slova, která by byla drahá jemu samému.³ Nikonovová vyslovuje ve svém posledním dopisu dohad, že Samgin je agentem ochranky a radí mu, aby této činnosti zanechal. Ljutov, který má na mysli oblast

³ 19, 499.

politické činnosti, charakterizuje Samgina jako člověka ze Ščedrinova blázince. Liberál Bragin v předvečer moskevského ozbrojeného povstání r. 1905 děkuje Klimovi jako utěšiteli. Inokov říká o Samginovi, že je to přístroj ne tolik myslící, jako spíše vyslovující soudy.⁴ Kutuzov nazývá Samgina v údobí reakce individualistou. Tyto charakteristiky pomáhají určit Samginovo místo ve společensko-politickém boji a odhalují vztahy mezi jednotlivými postavami románu.

Pokud jde o obraz Kutuzovův, je prohlubován shodným způsobem. Také o Kutuzovovi se vyslovují lidé s různou politickou orientací. V jejich hodnocení vyvstává před námi činitel revolučního hnutí oblíbený mezi spolubojovníky a pokrokově smýšlejícími lidmi a reakci nenáviděný bojovník proti buržoazně statkářskému zřízení. Somovové a doktoru Ljubomudrovovi Kutuzov připomíná Željabova. U Klima Samgina se vytváří od samého počátku vůči Kutuzovovi krajně záporný vztah, přestože ve chvílích rozčarování se mu zdá, že nejlepší radu by mu mohl poskytnout právě Kutuzov. Správnou charakteristiku dává Kutuzovovi Tagilskij na schůzi buržoazní inteligence, jejích čelných představitelů, v údobí nového revolučního vzestupu, kdy ho nazývá představitelem ruské inteligence nového typu a povstává na obranu jeho názorů.

Pro typizaci Kutuzovovy postavy je nejdůležitější ta okolnost, že tento hrdina, který je všestranně rozvitou osobností, staví přitom vždy do středu své pozornosti osud lidového hnutí. Dokonce i Samgin, když vzpomíná na svá tíživá a depresivně na něho působící setkání s lidem, uzavírá, že Kutuzov by nikdy nepřišel do rozpaků, že by vždy dovedl odpovědět na kteroukoli otázku.

Také aforismy v řeči Kutuzova a jeho spolubojovníků vytvářejí ostrý protiklad k Samginově aforistice. Samgin volí aforismy buď utěšující, nebo blížící se policejnímu okfíkování. Kutuzovova aforistika je bohatě prosycena filosofickým obsahem. Co do stylu vyznačuje se sžíravým sarkasmem a je svým ostřím namířena proti buržoazii a jejím pomahačům. Někdy Kutuzov sahá k přehodnocení a ideově novému pojetí známých literárních citátů: „... великопелный ваш мятежный человек ищет бурь лишь потому, что он, шельма, надеется за бурей оберести покой“.⁵

Neplodnou diskusi s představiteli buržoazní inteligence Kutuzov nazývá „микроскопическими для души увеселениями.“⁶

V typizaci postavy Klima Samgina nabývá mimořádné důležitosti jeho vztah k lidovým masám a jejich představitelům, kteří vystupují ve scénách shromáždění, schůzí aj. M. Gorkij ukazuje růst třídního uvědomění mas, počínajíc epizodou zvedání zvonu. Shromážděný lid (jde většinou o vesničany) je ještě v moci různých iluzí a projevuje nedůvěru vůči inteligentům, kteří mezi něj přišli. Gorkij ukazuje ve scénách masových vystoupení vnitřní růst pracujících v hlavních městech, provinčních střediscích a na vesnicích.

⁴ 22, 40. Tato Inokovova poznámka je důležitá jak pro dokreslení charakteru Samgina (je to jeden z mála soudů vyslovených o Samginovi přímo), tak pro Inokova. Anarchista Inokov se tak distancuje od člověka odvozeného myšlení. V tom je možnost jeho dalšího vývoje k hlubšímu chápání revoluce.

⁵ 20, 422.

⁶ 20, 422.

Tyto scény jsou v románě „Život Klíma Samgina“ stavěny tak, že kromě popisu hnutí celé líčení masy shromážděného lidu autor několika rysy vyděluje vždy jednotlivou figuru nebo skupinu, charakteristickou pro to které období. Ve scéně zvedání zvonu je to kovář. Tato postava symbolizuje, jak bylo zmíněno, současně i možnosti, i relativní historickou zaostalost lidu. Obrazy krvavé neděle ukazují, že lidové masy ještě nejsou připraveny k organizovanému boji s carismem. Ti, kteří cítí, že průvod k carskému paláci není dělnickou věcí, vedou si nejistě. Epizoda s rudou vlajkou svědčí o tom, že se masy ještě zcela nepřesvědčily o pravdě revoluční propagandy bolševiků. V epizodě první střelby do lidu, jejímž svědkem je Samgin, je z davu vydělen topič, jeden z přívrženců Diomidových, chovajících iluzi, že se „vojáci zmýlili“. Smrt topiče, který věřil v úspěch Gaponovy demonstrace, předznamenává krach iluzí o carismu. Ty od této chvíle v dělnickém prostředí postupně mizí. V obraze 9. ledna se líčí také chování dělnických mas po střelbě do Gaponovy demonstrace. V tomto popisu se odráží počátek přelomu v náladách dělníků, konec jejich nadějí v carovu spravedlnost. „He торопясь отступала плотная масса рабочих, люди пятились, шли как-то боком, грозили солдатам кулаками, в руках некоторых все еще трепетали белые платки: тело толпы распадалось, отдельные фигуры, отскакивая с боков ее, бежали прочь, падали на землю и корчились, ползли а многие ложились на снег в позах безнадежно неподвижных.“⁷

Když autor uzavírá líčení davu vcelku, vrací se k líčení jednotlivých raněných. Další epizoda, útok kozáků na demonstranty, je vystředána popisem reakce lidových mas na střelbu do davu; zde jako by se zčásti shrnoval ohlas a účín událostí. Popis událostí 9. ledna končí vyprávěním o tom, že dělníci odnesli zbraně ze zbrojářského obchodu a začali budovat barikády. Takový popis událostí 9. ledna pomáhá odrazit nálady dělníků v gradaci jejich činů, přelom, který nastal po střelbě do demonstrantů v ruském revolučním hnutí v jeho celku.

Při zobrazování lidových mas ve dnech moskevského ozbrojeného povstání r. 1905 autor zachycuje revoluční dělnické hnutí na novém vývojovém stupni. Pokud jde o zobrazovací prostředky, lze zde pozorovat střídání jednotlivostí, detailů, s celkovým pohledem, v kterém se odhalují velké rozměry a význam povstání. Avšak i detailní záběry, zachycené několika tahy, mají svůj základní obsah. Všechny scény jsou spjaty základním záměrem těchto obrazů — odhalováním růstu revolučního lidu v boji za vlastní osvobození a pozorováním takových vlastností lidu, které zaručují jeho vítězství v blízké budoucnosti. Gorkij při sledování moskevského ozbrojeného povstání den za dnem zdůrazňuje postupné shromažďování bojových zkušeností bojovníků barikády před Samginovým domem, růst jejich sebevědomí, tedy té vlastnosti, která nabyla velkého významu v pokračování a vítězném dovršení boje ruské dělnické třídy. Obrazy bitev na barikádě se střídají se scénami odpočinku bojovníků, se žánrovými scénami ze života služebnictva a Klíma Samgina, jeho ženy Varvary a jiných. Velký sociální záběr vyprávění umožňuje autorovi odhalit, nakolik revoluce r. 1905 rozkolísala základy života ruské společnosti. To je zřejmé i ze sporu dvou starců,

⁷ 20, 529.

monarchisticky smýšlejícího kuchaře a mědikovce, který naopak hájí zájmy revoluce.

Představitelé dělníků, členové bojovných družin na barikádách jsou ukázáni i v epizodách bojů. Na rozdíl od scén líčících 9. leden 1905 není ve vyprávění o moskevském ozbrojeném povstání obrazů, které by zdůrazňovaly bezvyslednost obětí boje. Při líčení raněných a padlých za krvavé neděle se zdůrazňovala (zvláště v první části obrazu) jejich nemožnost a bezúčelnost jejich smrti.

Masové scény v životě Klíma Samgina jsou vykresleny bez zdůraznění naturalistických detailů; to přispívá k tomu, aby do popředí vystoupila zákonitost události a ona prostá samozřejmost, se kterou dělníci ve dnech povstání konají svou věc. Autorské líčení masových scén se tak distancuje od samginovského subjektivismu vnímání skutečnosti (např. scéna, ve které vojáci a hasiči páli zbytky barikády).

Vystoupení lidu v Životě Klíma Samgina vytvářejí celý řetěz; jsou do osnovy díla včleňovány téměř v pravidelných intervalech. Toho se dosahuje tak, že se Samgin často setkává buď s jednotlivými představiteli lidu nebo s celými skupinami. V dlouhé řadě procházejí před Samginovým očima a potom v jeho vzpomínkách kamnář, nosič z přístavu na Volze, mědikovec, Lavruška, kozák od Kaspického moře atd. Do této řady staví Samgin kromě Lavrušky i jiné bolševíky, především Kutuzova. To napomáhá kompozičnímu sepětí tématu strany a tématu lidového hnutí v díle.

Těmito prostředky se dosahuje toho, že masová vystoupení a akce lidu se stávají vedoucí součástí tematiky Života Klíma Samgina. Kromě toho dovoluje takový postup spisovateli, aby v dalším pokračování jen několika tahy vykreslil postavu dalšího lidového buřiče, který vyvstává na cestě Klíma Samgina a aby tak zdůraznil růst revolučního hnutí (např. portréty nespokojených rolníků z Otradného, „hřebíkářů a sedláků, pobouřených vykořisťováním Frolenkova, Děnisova a podvodnictvím poslance Dumy Nogajceva). Tato zvláštnost v líčení mas výrazně vyvstává i při zobrazování vývoje uvědomění vojáků v průběhu první světové války. Za své služební cesty do Pobaltí pozoruje Samgin oddíly vojáků, kteří v metelici mlčky odcházejí na frontu. V době svých cest do frontového pásma se Samgin již s hrůzou odvrací od vojáků, kteří posměšně pozorují důstojníky opíjející se v nádražní restauraci. V dalších scénách revolučního kvasu v armádě se objevují vojáci obeznámení již s revoluční propagandou a prací bolševíků; po zavraždění Tagilského a při výcviku nových vojáků v Petrohradě (epizoda s Arkadijem Spivakem, přednášejícím revoluční častušky).

Poslední scény románu věnované demonstraci dělníků, pořádané 14. února a ve dnech únorové revoluce, mají analogické stylové zvláštnosti jako jiné uvedené epizody masových vystoupení. Zdůrazňuje se v nich silící jednolitost účastníků.

Mezi autorskými popisy a odrazem události ve vědomí Samginově existuje určitý rozdíl v charakteru obraziva. Scény zachycené prismatem vnímání Samginova jsou často zabarveny subjektivními odstíny, odpovídajícími náladám a názorům tohoto pozorovatele: „... всматриваясь сверху в лицо толпы, он достаточно хорошо видел над темносерой массой под измятыми картузами и шапками костлявые, чумазые, закоптевшие, мохнатые лица и пытался вылепить из них одно лицо. Это не удавалось и, раздражая,

увлекало все больше. Неуместно вспомнился изломанный, разбитый мир Иеронима Босха, маски Леонардо да Винчи, страшные рожи мудрецов вокруг Христа на картине Дюрера.“⁸

Tato Samginova srovnání ostře kontrastují s autorovým výkladem, ve kterém se zdůrazňuje stmelenost, revoluční duch účastníků socialistické revoluce: „... бурно, как весенние воды реки, хлынули революционные демонстрации“.⁹

Zobrazovací prostředky v románě Život Klima Samgina se vyznačují velkou rozmanitostí. Jejich součástí jsou také prostředky vlastní satíře. Při analýze obsahu jsme již uvedli takové scény, v nichž je užito prostředků satirického zobrazování jako např. Samginův sen, Varavkovo umírání v sanatoriu pro otělé. Zde se pak zastavujeme nad otázkou zvláštností a postupů satiry M. Gorkého a o jejím místě v románu Život Klima Samgina.

Hluboce realistické dílo M. Gorkého, které zachycuje dějiny ruské společnosti na úseku čtyřiceti let, obráží z různých hledisek a ve výsledném vyznění pak pravdivě revoluční vývoj ruské skutečnosti. Kniha je prosycena uměleckou charakteristikou filosofických, politických a uměleckých idejí doby. V literárním druhu grandiózního filosofického románu, jenž byl realizován Gorkým, převládá především zobrazování nesatirické.

M. Gorkému se však podařilo ústrojně sepnout se zvláštnostmi tohoto literárního druhu satirické postupy. Autor užívá satiry jako jednoho z prostředků vyjadřujících jeho vztah ke Klimu Samginovi a jeho souběžcům a k představitelům buržoazie. Dále pak satira prostupuje, jak bylo řečeno, Samginovo hodnocení celé historické epochy, dnes čtenáři románu důvěrně známé. Falešnost Samginova hodnocení je dalším zdrojem satiry.

Přímo mikroskopické analýze jednání a myšlenek Klima Samgina, jeho ideovému bezzásadovému putování téměř všemi odstíny buržoazní ideologie a politickými náladami buržoazní inteligence dostává se satirické zaostření.

Satira, jak jsme se již zmínili, skrytě prostupuje celou strukturu románu. Když „proniká na povrch“, zabarvuje jednání jednotlivých osob a celých společenských skupin v průběhu dlouhého údobí. Proto poskytuje široké možnosti pro vykreslení postavy hlavního hrdiny. V první kapitole románu dostává novorozelý syn Ivana Akimoviče Samgina místo „heroického“ jména (Samson atp.) „k ničemu nezavazující“ jméno Klim. Za přelomných událostí ruského společenského života dává Samgin, který usiluje o vedoucí místa v životě, přednost tomu, aby nezaujímal žádné určité pozice, třebaže se současně snaží získat „k ničemu nezavazující“ pověst spolubojovníka za spravedlivou věc. Sem patří jeho zápisky, které dělá de facto pro policii, případ se zajatým černosotěncem ve dnech bojů na barikádách (tehdy Samgin, přestrašený tím, že ho černosotěněc zná, souhlasí s jeho zastřelením a poprvé projevuje „revoluční“ rozhodnost). Kutuzovovi, který se ilegálně vrátil do Ruska, dává Samgin nenápadně na srozuměnou, že přenocování ilegálních pracovníků v jeho domě není nic nového, přestože tomu tak vůbec není. Uplatnění satirických postupů lze pozorovat kromě již vzpomenutých případů také ve scéně Varavkova stolování: „Его лицо, надутое, как воздуш-

⁸ 22, 544.

⁹ 22, 529.

ный пузырь, казалось освещенным изнутри красным огнем, а уши были лиловые, точно у пьяницы; глаза, узенькие, как два тире, изучали Варвару. С нелепой быстротой он бросал в рот себе бисквиты, сверкал чиненными золотом зубами ипил содовую воду, подливая в нее херес.“¹⁰

Satirického zabarvení se dostává také postavě Tomilinově, když tento filosof hltavě konzumuje perníky své milenky kuchařky a při tomto zaměstnání zahajuje besedy o poznání a hlásá své idealistické názory. Podobně je zaostřeno zvláště počínání Tomilina při jeho posledním vystoupení v románu, když otevřeně hlásá náboženskou ideologii. (Právě tehdy Samginova milenka Jelena vypráví, kterak Tomilin v době výstavy v Nižním Novgorodu dokazoval a vyvracel podle přání zákazníků v krčmách za láhev vodky boží existenci a správnost různých filosofických soustav.)

V líčení různých shromáždění buržoazní inteligence, národnických kroužků atp. lze ovšem také najít momenty satirického zaostření, které zdůrazňují skutečnost, že domnělá revolučnost těchto skupin je jen hra na revoluci. Takové je např. líčení kroužku strýce Chrisanfa: „Дядя Хрисанф, пылая, волнуясь и потея, неустанно бегал из комнаты в кухню, и не однажды случалось так, что в грустную минуту воспоминаний о людях, сидящих в тюрьмах, сосланных в Сибирь, раздавался его ликующей голос: „Прощу к водочке!““¹¹

V též kroužku se objevuje postava profesora, který byl kdysi pronásledován za své sympatie ke konstituci. Tento liberál takto vyzývá k přípítku za ústavu: „... почти всегда безошибочно избирал для своего тоста момент, когда зрелые люди тяжелели, когда им становилось грустно, а молодежь, наоборот, воспламенялась.“¹²

Již při probírání některých postupů, uváděných při analýze masových scén a také prvků satirických, dotkli jsme se otázky popisu a vyprávění v románu. Protože Samgin je svědkem všeho, co je v románu zobrazeno, připadá popisu a vyprávění důležitá funkce. Právě tyto základní postupy jsou prostředkem, který spolu s druhými (např. řečmi Kutuzova, s vystoupením Samginových názorových protivníků) vnáší nezbytné korektivy do chápání a hodnocení skutečnosti, jež provádí Samgin a jiní představitelé buržoazní inteligence. Tak vyprávění a popis pomáhají sdělit čtenáři objektivní obsah skutečnosti, vyvrátit subjektivismus Samginova pojetí a koncepci jeho souběžců a současně vyjadřují autorské hodnocení všeho, co se v knize odehrává. Tak například vyprávění prvních kapitol o narození Klima Samgina, o jeho dětství a obklopujícím jej světě dospělých je nasyceno jemnou ironií, pomáhající odhalit bezpodstatnost a nedůslednost názorů degenerujícího nacionalismu. Od těchto stránek se ostře odlišují odstavce věnované někdejšímu boji revolučních narodníků a narodovolců. Tyto pasáže jsou napsány s niterným patosem, zdůrazňujícím bezmeznou obětavost revolucionářů. V dalších částech románu, kde se vypráví o životě Klima Samgina ve zralém věku, stává se vztah vyprávění k ostatním součástem textu složitějším. Teď už všechny události vykládá a prožívá především Sam-

¹⁰ 20, 264.

¹¹ 19, 404.

¹² 19, 205.

gin a většina z epizod je zachycena prismatem jeho vědomí. Protože nejvíce místa v dalších částech knihy zaujímá Samginův vnitřní monolog a dialogy různých osob, musel autor zvolit účinné prostředky pro to, aby čtenáři sdělil své hodnocení Samginova jednání a jeho výroků. Často se popis pojí k vyprávění a to umožňuje zhuštěně vylicit nejen situaci, vnějšek a povahu postav, nýbrž také vývoj jejich vztahů. („Самым авторитетным человеком у Премировых был Кутузов, но, разумеется, не потому, что много и напористо говорил о политике, а потому, что артистически пел. Он обладал неистощимым запасом грубоватого добродушия, никогда не раздражался в бесконечных спорах с Туробоевым, и часто Клим видел, что этот нескладно скромный, но крепко шитый человек рассматривает всех странно задумчивым и как бы сожалеющим взглядом светлосерых глаз. Изумляло Клима небрежное, а порою резкое отношение Кутузова к Марине, как будто эта девица была в его глазах существом низшим.“)¹³

Zde se podává i charakteristika večírků u Premirových i chování Kutuzova na těchto večírcích, popis jeho zevnějšku a některých povahových rysů. Kutuzov se již přesvědčil, že většina návštěvníků těchto večírků nechápe a není s to v současnosti pochopit úkoly revolučního dělnického hnutí.

Sevržené popisy slouží k odhalení vnitřního smyslu zobrazovaných jevů a charakterů osob. Názorným dokladem toho je např. interiér pokoje, který obývá Něchajevová. Tento popis se dovršuje výrokem Něchajevové o jejím nepřátelském postoji vůči realismu: „Углы комнаты были сглажены драпировкой, треть ее отделялась китайской ширмой, из-за ширмы был виден кусок кровати, окно в ногах ее занавешено толстым ковром тускло красноватого цвета, такой же ковер покрывал пол. Теплый воздух комнаты густо напитан духами. — Не люблю яркие цвета, громкую музыку, прямые линии. Все это слишком реально, а потому — лживо.“¹⁴

Vnitřní ideově hodnotící smysl popisu nabývá zvláštní důležitosti při zobrazování historických událostí. Městská scenérie Moskvy, vyzdobené pro uvítání cara, odhaluje svými metaforami a epitety autorovo hodnocení události: „Готовясь встретить молодого царя, Москва азиатски ярко раскрашивала себя, замазывала слишком уродливые морщины свои, как престарелая вдова, готовясь в новое замужество . . . Некоторые дома были так обильно украшены, что казалось — они вывернулись наизнанку, патристически хвастливо обнажив мясные и жирные внутренности свои.“¹⁵

Analogická scenérie vystává před čtenářem ve chvílích následujících po chodynské katastrofě a napomáhá odhalení lživosti korunovační slavnosti a nelidskosti carismu. Po ulicích ozdobených vlajkami vezou na povozech zohavená těla z chodynského pole.

V kontrastech je líčena krajina nižněnovgorodské výstavy ve slovech Inokova. Ideová funkce této scenérie tkví v odhalení nevýznamosti a bezpodstatnosti kapitalistického pokroku, propagovaného výstavou: „— Придумали устроить выставку сокровищ своих на песке и болоте. С одной стороны — выставка, с другой — ярмарка, а в середине — развеселое Куна-

¹³ 19, 205.

¹⁴ 19, 216.

¹⁵ 19, 438—439.

вино-село, где из трех домов два набиты нищими и речными ворами, а один публичными девками."⁶¹

Dojem vytvářený scénérií nebo krajinou, se někdy mění v závislosti na charakteru a obsahu odehrávajících se událostí. Tak např. majestátnost scén Baumanova pohřbu, velký význam této události jako demonstrace revolučních sil je odhalován vjemovými změnami ve vnějšku ulic a budov, změnami vznikajícími přítomností mas, jež doprovázejí Baumanovu rakev: „Здесь — все другое, все фантастически изменилось, даже тесные улицы стали неузнаваемы, и непонятно было, как могут вмещать они это мощное тело бесконечной, густейшей толпы? Несмотря на холод октябрьского дня, на злые прыжки ветра с крыш домов, которые как будто сделались ниже, меньше, — кое-где форточки, даже окна были открыты, из них вырывались, трепетали над толпой красные куски материи."¹⁷

Krajiny z frontového pásma, jejich šedé odstíny, pohledy na zmrzačenou přírodu a scény neradostného odpočinku vojáků za frontou, to všechno mluví o nesmyslnosti imperialistické války.

Popisy v románu Život Klima Samgina rekonstruují historickou situaci události a pomáhají vyjádřit autorské hodnocení. Ve výpravných pasážích lze pozorovat, že se jejich tempo mění v souvislosti s povahou zobrazovaných událostí. Pomalé tempo prvních kapitol napomáhá vytvoření rekonstrukce atmosféry Samginova dětství v prostředí degenerujících narodníků, kteří se zabývají hrou na revoluci, současně pak přispívají k vykreslení pomalého rytmu života provinciálního města. Zpomaleným tempem vyprávění se vyznačuje část románu věnovaná údobí reakce, kdy Samgin žije v Rusgorodě. Tato zvláštnost odpovídá také charakteru daného historického údobí a způsobu života, který tehdy vede Samgin. (Klim se jednou provždy zřekl koketování s revolucí.) Dále pak stejně jako v prvním případě odpovídá tento rys způsobu života provinciálního města.

Naproti tomu vyprávění o životě v údobí revolučního vzestupu se vyznačuje rychlejším tempem. Současně zde autor užívá většinou jasnějších tónů, kdežto líčení života za reakce se vyznačuje pochmurnějšími odstíny (i to harmonuje s degradací Samginova myšlení a s prostředím).

Avšak v některých případech se tempo vyprávění zpomaluje právě při líčení událostí, které se ve skutečnosti sběhly velmi rychle. Zde zpomalení tempa má za cíl zdůraznit význam těchto událostí co možná nejpodrobnější rekonstrukcí a odhalit jejich historické důsledky. To se zvláště týká obrazů události 9. ledna r. 1905, moskevského prosincového ozbrojeného povstání a Baumanova pohřbu.

Před pojednáním o souvislostech popisu a vyprávěcích pasáží jsme se již zmínili o tom, jak důležité místo zaujímá v knize dialog. V díle s tak bohatým ideově tematickým obsahem, které široce zahrnuje otázku politiky, kulturního života, filozofie, umění atd. musí dialog pochybitelně hrát velmi důležitou úlohu. Dialogy v Životě Klima Samgina odhalují charaktery osob a pomáhají utvářet kulturně historickou atmosféru líčené epochy. V prvních částech knihy zaznívají Varavkova slova o nutnosti a dobrodiní buržoazního pokroku, výzvy Věry Pavlovny k „vystřízlivění“ a kompromisnické výroky

⁶¹ 19, 521.

¹⁷ 20, 634—635.

Samginova otce; v dialozích těchto postav se projevuje degenerace názorů pozdního narodnictví, jež se zřiká svých někdejších pozic pod náporem silící buržoazie; každá replika dialogu je těsně spjata se zvláštnostmi charakteru té které postavy: „Потирая пухлые, теплые ладони, начинал говорить отец: — позволь Тимофей! С одной стороны, конечно, интеллигенты — практики, влагая свою энергию в дело промышленности и проникая в аппарат власти . . . с другой стороны, заветы недавнего прошлого . . .

— Со всех сторон плохо говоришь, — кричал Варавка, и Клим соглашался: да, отец плохо говорит и всегда оправдываясь, точно нашаливший. Мать тоже соглашалась с Варавкой.

— Тимофей Степанович — прав! — решительно заявляла она. — Жизнь оказалась сложнее, чем думали. Многое, принятое нами на веру, необходимо пересмотреть.“¹⁸

Ideologické konflikty, které v románě hrají vedoucí úlohu, se řeší často také v dialozích. Repliky Kutuzova, spolu s celým průběhem událostí, dávají řešení ideologicky důležitým sporům u Premirových a na různých shromážděních. Řečová charakteristika dokresluje obraz Kutuzova jako politika a filosofa, který se vyznačuje velkou jasností myšlení. Tento zásadní protivník buržoazní ideologie sahá často v polemice ke zbrani ironie a sarkasmu.

Dialogy Kutuzova a Samgina a Kutuzovovy projevy jsou spolu s masovými scénami uzlovými momenty v rozvíjení tematiky. Současně je v dialozích Kutuzova a Samgina zachycen vývoj jejich osobních vzájemných vztahů; v těchto besedách je např. charakteristický shovívavý ironický tón Kutuzova poté, když se přesvědčil o Samginově nepřátelském postoji vůči idejím socialismu.

Kromě dialogu mezi dvěma nebo několika určitými postavami románu jsou do přediva příběhů zapojeny mnohohlasé dialogy.¹⁹ Pomáhají stručně a umělecky rekonstruovat v působivé zkratce kulturně-historické ovzduší epochy „čtyřiceti let“. V obsahu dialogů M. Gorkij zdůrazňuje dominující politická témata: jako vůdčí motiv je rozvíjeno téma růstu revoluce. V mnohohlasých dialozích se buď odhalují nálady buržoazního prostředí nebo naopak v nich zaznívá hlas dělníků připravených k boji a jednajících o otázkách strategie a taktiky revolučního hnutí. Tak např. ve dnech, které předcházejí pohřbu Baumana a ozbrojenému povstání v Moskvě v prosinci 1905, Samgin na ulici naslouchá rozhovoru a větám z davu: „— Ну, что же? Прекратится привоз провизий . . .

— Лавочники выиграют.

— Вы — против забастовки?

— Я — за единодушие! Забастовка может вызвать недовольство общества . . .

В Калужской губернии семнадцать усадеб сожжено . . .“²⁰

V dalších odstavcích, které jsou věnovány popisu schůze u Goginových, slyší Samgin spor mezi bolševiky a reakčně smýšlejícími inteligenty:

„— Буржуазия есть буржуазия, и ничем иным она не может быть . . .

— Это — Марат?

— Кажется — он.

¹⁸ 19, 19.

¹⁹ Б. Михайловский, Е. Тагер, Творчество М. Горького, Москва 1954, стр. 249.

²⁰ 20, 602.

- Мы обязаны развернуть забастовку во всеобщую . . .
 Мешая слушать, Редозубов бормотал: —
 — Какие у них рабочие? Нет у них никаких рабочих!
 — Хвастовство!
 — У вас нет сил овладеть движением!
 — Девятое января доказало . . .
 — Ваше бессилие!
 — А — в Одессе, во дни „Потемкина“? и т. д.²¹

V mnohohlásých dialozích se vzrušující otázky doby neřeší, nýbrž pouze nastiňují. Tyto dialogy mají také zvláštní funkci jako jeden z prostředků charakteristiky Klima Samgina, který se spokojuje s běžnými, rychlými dojmy a nepokouší se proniknout do podstaty odehrávajících se událostí.

Duchovní svět Klima Samgina se odhaluje ponejvíce v jeho vnitřních monologech. Zvláště názorně se zde projevuje Samginův individualismus.

Klim Samgin není schopen a nechce učinit ze svých pozorování kladné závěry o nevyhnutelnosti přestavby statkářsko-buržoazní společnosti, kdežto Kutuzova a jeho spolubojovníky každá nová událost přesvědčuje o správnosti jejich věci a nutnosti pokračovat v činnosti a dovršit boj za vytvoření socialistické společnosti.

Vnitřní monolog Klima Samgina odhaluje fiasko osobnosti, která usiluje o domnělou svobodu; ve skutečnosti pak zůstává cizopasně závislou na živné půdě buržoazní společnosti. Zde se odhaluje ztroskotání individualismu, nepočítajícího s požadavky historické nutnosti a odmítajícího účastnit se boje za opravdu svobodnou osobnost a společnost.

Ve vnitřních monologech Samgina se materiálu jeho životních dojmů dostává výkladu, který odporuje objektivním zákonům vývoje společnosti. Klim Samgin, svědek přelomových událostí, vykládá je nikoli s cílem účastnit se přestavby společnosti, nýbrž s cílem motivovat a dokázat nezměnitelnost třídního uspořádání společnosti a svého „výjimečného“ místa ve společnosti. Takové jsou např. Samginovy naděje na opakování událostí 9. ledna ve dnech lidových bouří a demonstrací v únoru r. 1917. Tak vnitřní monolog, který nejhluběji otvírá pohled do Samginova charakteru, dovoluje odhalit pasivnost a protivědeckost myšlení tohoto hrdiny. Vnitřní monolog poskytuje možnost proniknout do nejzazších koutků duše tohoto nositele buržoazního vědomí a ukázat egoismus a malichernost tohoto domnělého aristokrata ducha. Tváří v tvář narůstajícím velkým historickým událostem se Samgin nadále zabývá samoučelnou sebeanalýzou nebo kalkuluje, jakou výhodu nebo nevýhodu mu osobně může přinést revoluční hnutí. Již při rozboru uměleckých zvláštností Života Klima Samgina jsme ukázali na nutnost odlišit obrazy a tropy autorské řeči od srovnání a metafor vnitřního monologu Klima Samgina. Jejich rozdílný charakter ještě hlouběji odhaluje proces rozpadu Samginovy osobnosti.

M. Gorkij psal Život Klima Samgina na základě obrovského materiálu a vědomě dodával Samginovi rysy široké společenské typičnosti. Sám napsal o lidech podobných Klimu Samginovi: „Я их знал лично и в довольно

²¹ 20, 603.

Большом количестве, но, кроме того, я знал этого интеллигента исторически, литературно, знал его как тип не только нашей страны, но и Франции и Англии."²²

Román Život Klíma Samgina pomáhá bojovat s přežitky buržoazní psychologie a měšťáckého individualismu tím, že ukazuje prázdnotu individualisty održeneho od hnutí a života lidu.

Pro pokrokové lidi celého světa má román M. Gorkého velký význam také proto, že v něm vystupují hrdinové, aktivně bojující za uskutečnění socialistického ideálu jako plnokrevní lidé. M. Gorkij v této knize obohatil světovou literaturu o přitažlivé postavy komunistů. Kutuzov, Spivaková, Pojarkov a jiní bolševici zobrazení v románu spojují v sobě sílu teoretického myšlení, duchovní bohatství, hlubokou lidskost a nezdolnou vůli k vítězství. Jsou to životné příklady věrnosti straně a lidu.

TYPISIERENDE UND ANDERE KÜNSTLERISCHE VERFAHREN IM ROMAN KLIM SAMGIN VON M. GORKI

Im vorliegenden Aufsatz richtet der Verfasser sein Hauptaugenmerk vor allem auf den inneren Monolog, den er für ein wichtiges Mittel hält, das das Verhalten des Haupthelden im Leben und in der Gesellschaft aufzudecken verhilft. Außerdem widmet er seine Aufmerksamkeit den Aphorismen, die als Mittel der mittelbaren Charakteristik aufzufassen sind. Die summarisierende Charakteristik der Gestalten wird dann durch die eigenen und unmittelbaren Charakteristiken der Vertreter der verschiedensten Gesellschaftsgruppen vervollständigt. Die sich wechselseitig ergänzenden und überschneidenden Charakteristiken helfen das komplizierte Bild der Zeit und der Entwicklung der einzelnen Gestalten und Vertreter der Volksmassenbewegung darstellen. Außer den satirischen Mitteln wird auch die Wirksamkeit des künstlerischen Details, der Änderungen im Tempo in den Schilderungen beim Erzählen berücksichtigt.

J. B.

²² 26, 93 (М. Горький, Беседа с писателями — ударниками по вопросам, предложенным рабочим редакционным советом ВЦСПС.)